

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՍՈՒԼԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄՆԵՐԸ ԼԵՒՈՆ ՇԼՆԹԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՄ

Ժամանակի արագընթաց յարահոսի մէջ ԻԱ. հարիւրամեակում անսպասելիօրէն եւ ցաւով նկատեցինք, որ մեր կեանքից անհետացել է գրական ամենաազնիւ-ամենահետաքրքիր-ամենախօսուող թղթի (էպիստոլեար) ժանրը: Այսօր պարզունակ սիմուլոնները՝ խորհրդանիշերը, դարձել են մեր յոյզերը, զգացմունքները, ապրումները արտայայտելու միակ, անփոխարինելի միջոցը: Ցաւօք, ակնյայտ է, որ Տատեանան այլեւս նամակ չի գրելու Օնեգինին, ի բնէ օժտուած մարդիկ այլեւս ժամանակ չեն «կորցնելու» գրչակից-արուեստակից-արհեստակից ընկերների հետ շփման, մտքերի փոխանակութեան այս միջոցի վրայ: Մինչդեռ, մեծերի նամակներն իրենց ժամանակաշրջանների խօսուող բնութագրերն են, ճշգրիտ՝ հայելային, արտացոլմամբ: Այս փոքրիկ աշխատանքն սկսելիս մեզ չուսահատեցրեց Շանթի թղթակցութիւնը դեռեւս 1898-ին՝ ուղղուած Ստեփան Լիսիցեանին, որում ասուում է. «Շատ քչերու հետ նամակագրութիւն ունիմ: Նամակը բաւականին ձանձրալի աշխատանք է ինծի համար. եւ վերջապէս նամակն ու լրագիրը շատ թոյլ ու գէշ աղբիւր են իրական կեանքի ուսումնասիրութեան...» (էջ 41): Սա երիտասարդ, թերահաւատ Շանթի՝ մամուլի մասին առաջին բնորոշումներից մէկն է:

Այս դիտարկումը կատարել ենք Լեւոն Շանթի բացառապէս նամակների հիման վրայ, որոնք լոյս են տեսել գրական, հասարակական, քաղաքական գործչի «Երկերի ժողովածու» բազմահատորեակի իններորդ պրակով (ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ, Երկերի ժողովածու, հտ. 9, Նամակներ եւ բացիկներ, բնագրերը պատրաստել են Ե. Փամբուկեանը, Խ. Վարդանեանը եւ Ա. Մանուկեանը, Երեւան, 1917, 712 էջ): Մամուլի մասին յիշատակումները շատ չեն, սակայն բուռն են, ընդգծուած, յաճախ՝ անձնաւորուած, խիստ: Եւ բնական է. մտերիմ մարդկանց, համախոհների հետ ոչ պաշտօ-

նական (յաճախ շատ գործնական) նամակագրությունը շիտակ, «գրաքննությունից» դուրս խօսքի տարածք է:

Ժամանակագրութեամբ հէնց առաջին՝ Միլենիսէնից գրուած նամակներից մէկում, որի հասցէատէրը Ստեփան Լիսիցեանն էր, Շանթը հարկադրաբար «մէկէնիմէկ» Արասխանեանի «փաստաբանն» էր դարձել եւ փորձում էր օգնել-պաշտպան կանգնել «Մուրճ» հանդէսին, որը, անխուսափելի թերութիւններով հանդերձ, միակն է, որ «...մեր աղքատ գրականութեան մէջ որոշ տեղ մը գրուած է արդէն. եւ եթէ իրաւ լրջօրէն մեր գրական կեանքին զարկ տալ կ'ուզենք՝ աշխատենք ամսագրի բարձրացմանը օգնելու» (էջ 40): Նա խոստովանում է՝ գրողի համար ամենաառաջին ցանկութիւնը «կարդացուիլն» է, եւ «Մուրճը», մտաւորական երիտասարդի համոզմամբ, արժանաւոր ասպարէզ է՝ ընթերցողների մեծ թուով, լայն շրջանակով:

Պարբերականի խմբագիրը՝ Արասխանեանը, ժամանակակիցների համար դժուար մարսելի անհատականութիւն էր՝ չհասկացուած, ընդհուպ մինչեւ ծաղրելի: Շանթը նկատում է, թէ Թիֆլիս նոր ժամանողի վրայ խիստ անախորժ տպաւորութիւն է թողնում բամբասասիրութիւնը, «ասպարէզ», որին լծուած են մեծ ու փոքրով, կին- տղամարդով, մտաւորական-թերուսով: Ոչ ոք միւսին չի հաւանում եւ անգթօրէն-անխնայ ծաղրում է. «...արդեօք այդ վրացական սովորութիւն է, թէ՞ մեր լրագրութեան փոխադարձ հայհոյանքներու մատուցած դաստիարակութիւնը, չգիտեմ միայն ինծի համար խիստ ծանր է իմ սրտանց համակրած անձերու հասցէին փոխադարձաբար իրարու բիրտ հեգնութիւն, գրախօսութիւններ եւ երբեմն նոյնիսկ ստոր ականարկներ լսելը» (էջ 38): Շանթի դիտարկմամբ՝ թէեւ Արասխանեանը տղայական գծեր ունի՝ սնապարծութիւն, տարօրինակ միամտութիւններ, սակայն իր գործի տէրն է եւ յօդուածներ ունի, որոնցից իւրաքանչիւրն աւելի ծանրակշիռ ու կարեւոր է, քան «Մշակի» ամբողջ տարուայ համահաւաքի նիւթերը միասին վերցրած (էջ 38):

Հակառակ վերն ասուածի՝ հարիւրամեակների սահմանագծին երիտասարդ Շանթը, յատկապէս տարիքին բնորոշ համարձակութեամբ, ինքն էլ հեգնում ու ձաղկում էր ժամանակի մամուլի ներկայացուցիչների աշխատանքը: Օրինակները շատ չեն, բայց խօսու են. «Ինչ հալի են մեր թերթերը՝ անկոթ «Մուրճը», փալանը կորուսած «Մշակը», հնադա-

րեան «Նոր դարը», ցամքած «Աղբիւրը», անտարազ «Տարազը» եւ միւս մեթէորները»,— 1901-ին գրում է Թումանեանին (էջ 83):

Կամ՝ 1902-ին գրում է. «Է՛, սիրելիս, մեր խմբագիրները բոլորն էլ անդամալոյծ են, այնպէս հեշտութեամբ տեղներուն չեն շարժուիլ»,— սուր դիտարկման հասցէատէրը դարձեալ Թումանեանն է (էջ 95):

Կամ՝ ինչ կասկածամտօրէն է մօտենում մամուլի անաշառութեանը եւ որքան չի վստահում տրուած գնահատականներին. «Կը շնորհաւորեմ «Արարատի» մէջ տպած սիրուն ոտանաւորդ: Անձամբ ոչ «Արարատն» եմ տեսած, ոչ ալ քու ոտանաւորդ կարդացած, միայն կասկած չունիմ, որ սիրուն բան պէտք է լինի, որովհետեւ... «Մշակը» անուանէր էր տափակ»,— 1902-ին գրում է Թումանեանին:

Դարձեալ համանման օրինակ: 1902-ի հոկտեմբերին Թիֆլիսում ներկայացուել է Շիրվանզադէի «Ունէր իրաւունք» դրաման, այդ մասին Շանթը Թումանեանին հասցէագրուած նամակում գրում է. «Շիրվանի խաղը անցած գիշեր ներկայացրին. ես դժգոհ չեմ, թէ եւ քննադատելի կողմեր շատ կան, ի հարկէ: Բայց «խալիսին» դուրը չեկաւ. իսկ որ գրուածքը անտարակոյս գեղարուեստական արժանիք ունի, ոչ մէկ կասկած չի վերցնէր: Եւ ըսածիս ապացոյցն էլ այն է, որ «Մշակը» սկսաւ հայհոյել» (էջ 113): Կրկին անգամ համոզում ենք. ժամանակակից հանրային կապերի մասնագէտների դիտարկումը երիցս ճիշտ է՝ սեւ PR-ը նոյնպէս PR է: «Մշակի» չարախօսութիւնը բարի սերմեր էր նետել Շանթի հոգում:

1907 թ. յունուարին Թիֆլիսի Հայոց դրամատիկական ընկերութեան թատերախումբը բեմադրել է «Ճամբուն վրայ» դրաման: Շանթը դժգոհ էր եւ թատրոնի ղեկավար կազմի, եւ դերասանների աշխատանքից: Թէեւ գլխաւոր դերում Յովհաննէս Աբէլեանն էր, սակայն ներկայացումը մնացել է գրեթէ աննկատ (տե՛ս Լ. Հախուերդեան, Հայ թատրոնի պատմութիւն, Երեւան, 1980, էջ 111):

Շանթը գրում է իշխանուհի Մարիամ Թումանեանին. «Եթէ դատենք թատրոնի տրամադրութիւնից ու ցոյցերից, խաղի տպաւորութիւնը լաւ էր, քննադատութիւններ ի հարկէ պակաս չէին թողնում ո՛չ թատրոնում, ո՛չ էլ լրագրութեան մէջ. մեր արդի մօմէնտը սաստիկ կուսակցական է, եւ մարդիկ գովում են միայն այն, ինչ որ իրենց կուսակցութիւնից է. իսկ ես, որ կուսակցութիւնը ատելով ատում եմ, բնական կերպով շատ բարեկամների չեմ կարող սպասել հրապարա-

կի վրայ» (էջ 132): Պրակը կազմողները, «Մշակից» բացի, այլ անդրադարձ չեն գտել:

«Մոսկուայի գրական խմբակը», որի անդամներն էին Վահան Տէրեանը, Ալեքսանդր Ծատուրեանը, Յուլիա Խանզադեանը, Պօղոս Մակինցեանը, Ալեքսանդր Մեասնիկեանը, 1910–1912 թթ. տպագրել են «Գարուն» գրական-գեղարուեստական պարբերականը, որի տիտղոսաթերթը ձեւաւորել է Մարտիրոս Սարեանը: Խմբագրակազմը դիմել է Շանթին իր գործերից մէկը տպագրելու խնդրանքով: Շանթը սիրով է արձագանքել. «Կը ցանկամ յաջողութիւն ձեր սկսած գրական այդ ձեռնարկին, որ մեր արդի գրական-գեղարուեստական անապատին մէջ կրնայ լուրջ դեր մը խաղալ, եթէ մանաւանդ կարողանաք աւմանախը իսկական պարբերականի մը վերածել» (էջ 164): Յաւօք, երկար կեանք վիճակուած չէր հանդէսին, որն ընդամէնը երեք թողարկում ունեցաւ, եւ առաջին համարում զետեղուած էր նաեւ Շանթի «Ճամբուն վրայ» դրաման:

Յայտնի է, որ Շանթը՝ Յովհաննէս Թումանեանի եւ Ստեփան Լիսիցեանի հետ միասին, «Լուսաբերների» թողարկումներ են պատրաստել: Կազմել են ընթերցանութեան, քերականութեան, եւ, որ ժամանակի համար նորութիւն էր՝ նաեւ գրաւոր աշխատանքների դասագրքեր, ուղեցոյցներ՝ ուսուցիչների համար: Ի դէպ, նամակներից մէկում Շանթը «դասագրութեամբ» (Թումանեանին ուղղուած նամակից է եզրոյթը՝ դասագիրք ստեղծելու աշխատանք ու ջանք պահանջող գործընթացը դիպուկ բնորոշող. — էջ 133) զբաղուելուց առաւել կարեւորում էր յատկապէս ուղեցոյցը՝ «...դասագրքէն անհամեմատ աւելի անհրաժեշտ» (էջ 175):

1911 նոյեմբերի 27 թուակիր, Ստեփան Լիսիցեանին հասցէագրուած նամակում Շանթը քննարկում է իրենց երախայրիքի վաճառքը, յաջողութիւնները ու ծագած խնդիրները: Դասագրքերի մասին դրուատանքի խօսքերով անդրադարձել են Կ. Պոլսում տպագրուող երկու օրաթերթ՝ «Ազատամարտը» եւ «Ժամանակը»: Իսկ հանրութեան կարծիքը-քննադատութիւնը, որ չի արտացոլուել պարբերականներում, հիմնականում վերաբերում էր լեզուին՝ «գաւառաբարբառին». «Ամեն բան շատ է աղէկ, միայն լեզուն կովկասեան է»: Այս մտայնութեան կրողների համար «կովկասեան» եզրոյթն իր պարունակութեամբ հաւասարեցուած է բարբառին:

Անցեալ հարիւրամեակի սկզբում լեզուի խնդրի շուրջ քննարկումները բուռն էին, անզիջում: Արեւմտահայ մտաւորականների համոզմամբ լեզուի զարգացման անկիւնաքարը պէտք է լինէր գրաբարը, արեւելահայերի պնդմամբ՝ բարբառները: Այսօր արդէն յստակ կարող ենք արձանագրել՝ երկրորդը ձախաւեր ճանապարհ էր... Սակայն պոլսեցի Շանթը զարմանալիօրէն հակառակ թելում էր եւ գրում էր Ստեփան Լիսիցեանին. «Մարդիկ, վարժուած լրագրութեան եւ տիրող գրականութեան շինծու լեզուին, խորթ կը զգան գաւառական-ժողովրդական կենդանի ասոյթներն ու ձեւերը: Դուռն արդէն գիտես, որ մեր Փարիզի դպրոցներէն դուրս եկած երիտասարդները ինչ պետանդ ու արուեստական հասկացողութիւն ունին լեզուի մասին, մասնաւորապէս պոլսեցին... Աւելցուր նոյնպէս, որ ես դիտմամբ քանի մը դարձուածներ ու ասոյթներ, որոնք մասնաւոր գեղեցկութիւն ու կենդանութիւն ունին, պահեր եմ արեւելեանէն փոխադրելու ժամանակս, ինչպէս օրինակ՝ «փուլ տալ», «հարու տալ», «զոյգ, կենտ» եւ այլն, որ նորութիւն է բոլորովին» (էջ 193):

Լուսաբերի հիմքում կազմողների նպատակն էր՝ «մօտենալ ժողովրդին», եւ քննադատութեան պատճառով ընկրկելու մտադրութիւն ակնյայտօրէն չունէին: Բերում էր նաեւ «անվիճելի հակափաստարկ»։ Եթէ թուրքերէնից, ֆրանսերէնից վերցնում ենք դարձուածքներ, ինչո՞ւ մայրենի բարբառային ձեւերը մերժենք... «...էապէս մնալու ենք այն, ինչ որ էինք՝ ինչպէս մեր նիւթերովն ու մեթոտովը, այնպէս ալ մեր լեզուովը՝ առանձնայատուկ... ուրիշները պիտի գան մեզի, քան մենք պիտի երթանք ուրիշներուն...»: Փոխզիջման եւ հանդուրժողականութեան բոլոր ճանապարհները կարծես փակում էր Շանթը (էջ 193):

Լեզուի խնդրին Շանթն անդրադարձել է նաեւ մէկ տարի անց՝ 1912 թ. հոկտեմբերի 7-ին, դարձեալ Լիսիցեանին ուղղուած նամակում: Աշխարհը պատերազմի շեմին էր, եւ Շանթը դժգոհում է, թէ Կ. Պոլսում վաճառքը դժուար է իրականացնում: Տնտեսականից զատ, նա նշում է դարձեալ լեզուի խնդիրը. «Մեր լեզուն չէ, կըսեն, կովկասեան լեզուի թարգմանութիւն է, կըսեն... մեր պարզութեան եւ յստակութեան ձգտումը անոնց համար օտար է եւ խորթ. ատիկա իբրեւ կովկասցիութիւն կզգան, գուցէ եւ իրաւունք ունին» (էջ 209): Այս նամակում արդէն հասարակական կարծիքին ընդառաջ գնալու մտորումներ կան. «Մեր գրքերու այս «թերութեան» դէմ մենք մեծ բան չենք կրնար ընէր, քանի

մը թեթեւ սրբագրութիւն շրջապատի ճաշակը չափազանց չվիրաւորելու ջանքով, ահա բոլորը» (էջ 209):

Լեզուի զարգացման շուրջ նրա տեսլականը կ'ամբողջանայ, եթէ աւելացնենք սաներից մէկի՝ սփիւռքահայ արձակագիր Անդրանիկ Ծառուկեանի յուշերից քաղուած մի դիտարկումը. «Շանթը... եթէ Հայաստան մնար, կրնար Մանուկ Աբեղեանին աջ բազուկը դառնալ «նոր ուղղագրութեան» ԱՂԵՏԱԼԻ ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՋ...» (ընդգծումը.— Ա. Խ.)¹:

1922 թ. Հայաստանի Հանրապետութեան անկումից յետոյ Շանթը հաստատուում է Ֆրանսիայում, եւ կեցութեան հարցերը հոգալու բեռն ստիպում է նրան լրագրողական աշխատանքի անցնել. «Հիմա գեղարուեստը դրեր եմ ծոցս եւ սկսեր եմ ժուռնալիստութեան, բայց այդ նոր ասպարէզս ալ շատ կը գտնեն ինծի համար եւ կառաջարկեն սինեմա, եւ բնաւ չզարմանաս, եթէ շատ չանցած ժուռնալիստութիւնէն սինեմաճութեան անց կենամ: Բայց Կռիլովի առակին պէս, միեւնոյնն է, ինչպէս ալ որ կը նստեմ, չեմ ստանայ պէտք եղած եղանակը: Բայց կը նուագեմ, որովհետեւ չեմ կրնար չի նուագէր: Աստուած, որ ճպուռը ստեղծել է, ճոճոցն ալ հետն է ստեղծեր»,— գրում է ազգային-ազատագրական, հասարակական-քաղաքական գործիչ Վահան Փափագեանին ուղղուած նամակում (էջ 288):

Քաղաքական ականաւոր գործիչն ու գրողը ակնյայտօրէն յետագարձ հայեացքի ու ոչ հեռաւոր անցեալը արժեւորելու ներքին մղում-խնդիր ունէր: 1923-ին Շանթը յօդուածաշար էր տպագրում «Հայրենիք» ամսաթերթում: Այդ մասին իր մտորումներն է փոխանցում Սիմոն Վրացեանին, այն է՝ ընկերային խնդիրները փոքր-ինչ մեղմելուց զատ՝ պարզ ցանկութիւն ունի իր համոզումներն ընթերցողին ներկայացնելու: Իսկ իբրեւ ընթերցող. «Տարօրինակ զգացումով է, որ կկարդամ մեր անցեալի էջերը (խօսքը ոչ վաղ անցեալի՝ Առաջին Հանրապետութեան տարիների մասին է.— Ա. Խ.), ինչքան ուրախութիւն եւ ինչքան վիշտ կայ այդ բոլոր յուշերի մէջ» (էջ 289): Հաւանաբար սփիւռքահայ մամուլի հիմնական տրամադրութիւնն էր, բնոյթն էր այդ տարիներին:

Յաւելենք, որ պրակում ներկայացուած է շուրջ 360 նամակ եւ բացիկ, որոնց ինքնագրերը պահուում են ԳԱԹ-ում, Բոստօնի «Հայրենիք» ամսագրի պահոցում, Բէյրութի ՀԿԱ-ում եւ այլուր: Հատորն օժտված է ծա-

¹ «Լեւոն Շանթ մարդը եւ գործը», Երեւան, 2019, էջ 156:

նօթագրութիւններով, անձնանունների բառարան-ցանկով, բառարանով: Ինչպէս նկատել են պրակի կազմողները, նամականին հեռու է ամբողջական լինելու յաւակնութիւնից, սակայն այն ժառանգութիւնը, որի հետ հաղորդակցուելու պատեհութիւն-երջանկութիւնն ունենք, բնորոշում է մտաւորական, քաղաքական գործիչ, կրթութեան հմուտ կազմակերպիչ Լեւոն Շանթին եւ միանգամայն նոր, անծանօթ, առիւնքնող լոյսի տակ ճանաչելու հնարաւորութիւն է տալիս:

ԱՆԻ ԽՈՒԴԱՎԵՐԴԵԱՆ
Բանասիրութեան թեկնածու, դոցենտ, ՀԱԱՀ

